

«Էդիթ Պրինտ» հրատարակչություն

Ավարտական հետազոտական աշխատանք

ԹԵՄԱ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՆԵՐԻ, ԾԵՍԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Հաստատություն՝

Երևանի հ.4 մանկապարտեզ

Դաստիարակ՝

Քնարիկ Ավագյան

Ղեկավար՝

Ժաննա Ավետիսյան

ԵՐԵՎԱՆ- 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ I ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	
1.1. Ծես և ծիսակարգ, դրանց առանձնահատկությունները.....	5
1.2. Կրթահամալիրյան ծեսեր	7
ԳԼՈՒԽ II ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՆԵՐԸ ԵՎ ԾԵՍԵՐԸ ՍԱՆԵՐԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ	
2.1. Հայ ավանդական՝ կրթահամալիրյան ծեսեր.....	9
2.2. Ազգային մշակույթի յուրացումը նախակրթարանում.....	16
2.3. Հետազոտական մաս.....	19
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	21
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	22

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի արդիականությունը: Մշակույթը չէր պահպանվի և սերնդեսերունդ չէր փոխանցվի, եթե գոյություն չունենային դրան նպաստող որոշակի միջոցներն ու հանգամանքները: Դրանցից կարող ենք առանձնացնել պատմության ընթացքում ձևավորված ծեսերը:

Ծեսը ավանդական, կամ սահմանված կանոններով կատարվող կրոնական արարողություն է, որին հավատացյալները վերագրում են մոգական և խորհրդավոր հատկություններ: Ծեսը լայն տարածում ունի հավատալիքներում, կրոնում, կենցաղում, մարդկային հարաբերություններում և այլուր: Ծեսը խորհրդանշական ձևերով վերարտադրում է նաև ժողովրդի անցյալի կարևոր փուլում կատարված իրադարձությունները և դրանց միջոցով ապահովում ազգի, հասարակության միասնականությունն ու հարատևությունը:

Ծես նշանակում է նվիրում, ընտելացում տվյալ կրոնին և արժեքների համակարգին, ազգությանը, պետությանը: Ծեսերն աչքի են ընկնում իրենց պատմական և ճանաչողական արժեքներով: Դրանք ստեղծվում են ոչ թե պատահական դեպքերի շուրջ, այլ ժողովրդի համար կենսական նշանակություն ունեցող իրադարձությունների կապակցությամբ: Ծեսերի շնորհիվ պահպանվել և դարեդար են փոխանցվել ազգային կյանքի բոլոր էական կողմերը, արտացոլել էթնոսին բնորոշ առանձնահատկությունները: Դարերի ընթացքում հարատևած ծեսերի բովանդակությունն իր բազմակողմանի ազդեցությունն է ունեցել այդ էթնոսի առօրյա կյանքի, կենցաղի, հոգեբանության և աշխարհայացքի վրա: Եթե մշակույթի ժառանգորդման առաջին ձևը համարենք ծեսը, ապա երկրորդը ծիսակարգն է: Այն ներառում է ավանդական գործողություններ, որոնք ուղեկցում են մարդուն, հանրությանը կյանքի և գործունեության կարևոր պահերին:

Ծիսակարգը մարմնավորում է մարդկանց վարքի տարբեր կողմերը: Եթե սովորույթը մարմնավորում է ամենօրյա վարքային նորմերը, ապա ծիսակարգին դիմում են միայն արտակարգ, ոչ ամենօրյա իրավիճակներում (ծնունդ, կնունք, պսակադրություն, մահ, և այլն):

Մշակույթի ժառանգականության փոխանցման մյուս ավանդական ձևը սովորույթն է: Սովորույթը վարքի կարծրատիպացված միջոցն է, որը վերարտադրվում է որոշակի հասարակությունում կամ սոցիալական խմբում և սովորական է նրա անդամների համար: Սովորույթները կենցաղի պահպանված սովորական մասն են, ծեսերի և ծիսակարգերի բեկորները, որոնք կորցրել են իրենց առաջնային նշանակությունը, բայց պահպանել են մարդկանց միավորելու գործառույթն ամենօրյա ընդունված նորմերով: Սովորույթը նաև կենցաղում վարքի կարգավորիչ է, որը աստիճանաբար դարձել է ավանդույթ: Սովորույթի կայունությունը, նրա դիմադրողականությունը, փոփոխություններն այդքան մեծ են այն պատճառով, որ նրանք միշտ ձևավորվում են հասարակությունում և ընդունված են նրա կողմից որպես «ստիպողական պահանջ»:

Ինչն էլ հանդիսանում է աշխատանքի արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության հիմնական նպատակն է ներկայացնել և ուսումնասիրել մանկապարտեզներում ազգային տոների, ծեսերի կազմակերպման առանձնահատկություններն կրթական գործընթացում: Այդ նպատակների իրականացումը ենթադրում է կոնկրետ խնդիրների լուծում, որոնք էլ ապահովում են աշխատանքի տրամաբանությունն ու կառուցվածքը:

Առաջադրված նպատակին հասնելու համար աշխատանքում առաջադրվել են հետևյալ *խնդիրները*՝

- Վերլուծել հիմնախնդրի վերաբերյալ մասնագիտական գրականություն:
- Պարզաբանել ազգային ծեսերի անհրաժեշտությունը:
- Լուսաբանել ազգային տոների և ծեսերի դերը սանի զարգացման գործընթացում:

Աշխատանքի կառուցվածքը և ծավալը: Աշխատանքը բաղկացած է բովանդակությունից, ներածությունից, ենթաբաժիններից, հետազոտական մասից եզրակացություններ բաժնից, օգտագործված գրականության ցանկից:

1.1. Ծես և ծիսակարգ, դրանց առանձնահատկությունները

Մշակույթի փոխանցման ձևերի մեջ կարևոր դեր ունեն ծեսերը: Ծեսը ներառում է վարքի այն ձևերը, որոնք իրենց էությամբ նշանային են, խորհրդանշական և չունեն նպատակային, գործնական բնույթ: Մարդաբան Մ. Դուգլեսը ծեսը սահմանում է որպես գործողությունների տիպեր, որոնք ծառայում են հավատքի արտահայտման համար, կամ էլ որոշակի խորհրդանշական համակարգերին պատկանելու ձևեր են: «Ծես» հասկացության տակ սովորաբար ենթադրվում է ստանդարտ, հաստատուն գործունեության հետևողականությունը, որն ունի արարողական բնույթ:

Օրինակ՝ հայոց ավանդական կենցաղում բավական տարածված են խնձորի հետ կապված ծեսերը, որոնք հաճախ կազմակերպվում են Վարդավառին: Տոնի մասնակիցները խնձոր են խորովում և խորոված խնձոր բաժանում: Կամ՝ հարսանեկան արարողության ժամանակ խնձորի՝ որպես պտղաբերման խորհրդանիշ և այլն:

Ծեսերն աչքի են ընկնում իրենց պատմական և ճանաչողական արժեքներով: Դրանք ստեղծվում են ոչ թե պատահական դեպքերի շուրջ, այլ ժողովրդի համար կենսական նշանակություն ունեցող իրադարձությունների կապակցությամբ: Ըստ Ա. Մարգսյանի՝ «Ծիսակարգը խիստ կանոնակարգված է, անփոփոխ, միակերպ և հիմնականում կապվում է կրոնական պատկերացումների հետ, ունի զանգվածային բնույթ, այսինքն՝ դրան մասնակցում են մարդկանց մեծ խմբեր»¹:

Մշակույթի փոխանցման ձևերի մեջ կարևոր դեր ունեն ծեսերը: Ծեսը ներառում է վարքի այն ձևերը, որոնք իրենց էությամբ նշանային են, խորհրդանշական և չունեն նպատակագործնական բնույթ: Աշխարհում շատ ու շատ ժողովուրդներ կրոնական, քաղաքական, գաղափարախոսական համակարգերի փոփոխություններից հետո իրենց ծեսերը, այնուամենայնիվ, շարունակում են կատարել: Ժողովրդական ծեսը ծրագրված երևույթ չէ, այն ժողովրդի հավաքական և տևական ստեղծագործության արդյունք է, անընդհատ փոփոխությունների ենթակա, բայց միաժամանակ հիմնական բաղադրիչներով խիստ պաղպանողական: Հայկական ծեսերը շատ հարուստ երգեր ու

¹ Խառատյան-Առաքելյան Հ., Հայ ժողովրդական տոներ, Ե., 2005, էջ 321:

պարեր ունեն: Երգերի բովանդակությունը միշտ համապատասխանում է տվյալ ծեսի իմաստին, իսկ ծեսերին բնորոշ ուտելիքները, խնջույքները, տոնական հագուստը, նվերները ունեն իրենց առանձնահատկությունները: Դրանք բոլոր տոներում են առկա: Ոչ մեկն ինքնանպատակ չէ: Խնջույքները չեն կազմակերպվում ուտել-խմելու համար, յուրաքանչյուր ծեսին կազմակերպվող խնջույք պետք է համապատասխանի տվյալ ծեսի իմաստին, ըստ որի համապատասխանեցման համար էլ ընտրվում է ծեսը կազմակերպելու վայրը, ժամը, մասնակիցները, ուտեստների տեսակները:

Այսպիսով, հանդես գալով որպես հասարակական կյանքի հոգևոր ոլորտի խտացումներ՝ ծեսերը, սովորույթները անգնահատելի դեր ունեն՝ յուրովի լրացնելով ավանդույթի ընդհանուր կառույցի առանձին կողմերը, որի շնորհիվ ավանդույթը դառնում է միասնական և ներդաշնակ մի ամբողջություն: Դրանցում ժողովուրդը հանդես է գալիս և՛ որպես ստեղծագործ, և՛ որպես գործիչ, և՛ որպես քննադատ:

1.2. Կրթահամալիրյան ծեսեր

Երեխայի ներդաշնակ հոգևոր զարգացման կարևոր խնդիրներից մեկը ազգային մշակույթի յուրացումն է՝ ավանդույթների, ծեսերի, տոների տեսքով նաև: Բնականորեն կյանքով ապրելու պայմաններում ժողովրդական տոները չէին իմաստագրվի, այլ նոր որակ, նոր ձև կատանային և կշարունակեին կատարել իրենց կարևորագույն դերը՝ մարդկանց համախմբելու, ազգային և մարդկային արժեքները պահպանելու կարևորագույն գործառնություն: Երեխան դաստիարակվում և սովորում է՝ յուրացնելով մեծերի փոխանցած մշակույթը: Եթե ընտանիքում չի պահպանվում ավանդականը, ապա այդ գործն իր վրա է վերցնում պետությունը կամ կրթօջախը՝ սկսելով նախակրթարանից և շարունակելով մինչև դպրոցն ավարտելը: Ծեսերին նոր կյանք տալու համար հարկավոր է նախ շատ լավ յուրացնել ավանդականը, ճանաչել այն միջավայրը, որտեղ ստեղծվել են դրանք: Լավ իմանալ երգերն ու պարերը, ծիսական գործողությունները, պարագաները, դրանց խորհուրդն ու պատրաստման տեխնոլոգիան: Ո՞ր գործողություններն են, որ կարելի է կատարել կամ փոքր-ինչ ձևափոխել կամ լրացնել նորով: Ո՞ր պարագաներն են, որոնք շատ լավ կմտնեն ժամանակակից ծեսի մեջ կամ կստանան նոր ձև, կամ էլ նորերը կլինեն: Սրանք այն հարցերն են, որոնք առաջ են գալիս և որոնք լուծելու խնդիր ունենք: Բհարկե, ծեսին նոր կյանք տալ՝ չի նշանակում ակունքից այնքան հեռանալ, որ այն դառնա ոչ թե ծես, այլ անհատ մարդկանց երևակայությամբ ստեղծված հնի ու նորի վատ սինթեզ: Ծիսական հիմնական կարգը պետք չէ շփոթել տոնական մասի հետ: Յուրաքանչյուր ծես, ծիսական գործողություններից բացի, ունի տոնական մաս, որտեղ կարելի է կատարել ժամանակակից բարձրարժեք երգեր ու պարեր: Նախագծի նպատակն է ծեսը, տոնը դարձնել երեխայինը, որն էլ կլինի ոչ միայն մասնակից, այլև փոխանցող: Երեխան, քայլ առ քայլ, անկաշկանդ միջավայրում, ամենօրյա արդյունավետ գործունեությամբ, լիիրավ մասնակցությամբ, կարողություններ և հմտություններ ձեռք բերելով ու փոխանցելով, յուրացնում է ծեսը²:

Կրթահամալիրում իրականացվող ծեսերը պայմանականորեն կարող ենք բաժանել երկու մեծ խմբի՝ **հայ ավանդական**, որոնք կրթահամալիրում վերածվում են ծիսական նախագծերի ու «շրջում» փողոցներով, բակերով, տներով՝ հասնելով մինչև

² Մկրտչյան Ս., Տոներ. Հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավա-տալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), Ե., 2010, էջ 101:

ամենահեռու մարզեր, և **սովորույթներ**, որոնք վերափոխվել, վերածվել են յուրատեսակ **սովորույթ-ձեսերի**: Սովորույթը շատ ավելի կապված է առօրյա կյանքի հետ, քան արարողությունն ու ծեսը: Ինչպես ծեսն ու ծիսակատարությունը, կորցնելով իրենց իմաստը, կարող են դառնալ սովորույթ, այնպես էլ այս դեպքում սովորույթը կարող է վերափոխվել ծիսակատարության ու ծեսի³:

³ Նահապետյան Ռ., Աղձնիքահայերի ընտանիքը և ընտանեկան ծիսակարգը, Ե.,2004

2.1. Հայ ավանդական՝ կրթահամալիրյան ծեսեր

Մանկապարտեզներում իրականացվում են բազմաթիվ ծեսեր, որոնք սահմանված են կրթահամալիրյան օրացույցով: Դրանք են՝ Սուրբ Ծնունդ -Նոր տարի, Ղափամայի ծես, Բարեկենդան, Ծառզարդար-Ձատիկ-Կրկնազատիկ, Համբարձում-Ջանգուլում, Վարդավառ, Թթուղրիկ-Հարիսա⁴:

Սուրբ Ծնունդ-Նոր տարի

Սուրբ Ծննդյան ծեսը սկսում ենք երգեր ու պարեր սովորելով: Միասին սովորում ենք ավանդական, ծիսական երգեր, պարերգեր՝ ծանոթանալով ամեն մի երգի, պարի պատմությանը: Սաները տանից բերում են ընկույզներ, պատրաստում ընկույզներով չարխափաններ, վզնոցներ: Միասին ուսումնասիրում ենք, քննում-գնում, վերլուծում, բացատրում, ապա բացում ենք ընկույզը ու մեջը դնում բարեմաղթանքներ, որոնք սաները նվիրելու են իրենց մայրիկներին: Ողջ ընթացքում սաները ծնողների հետ պարում են, երգում, հրճվում՝ շրիկացնելով ընկույզե չարխափանները, քշելով չարը կրթահամալիրից, տներից ու մեզնից: Նշեմ, որ ունեցանք այս տարի նորություն՝ տեսագանգ Ձմեռ պապիկի հետ, սաները զարմացած աչուկներով նայում էին էկրանին, իսկ Ձմեռ պապը նրանց հետ զրուցում էր, մեկ էլ հանկարծ հայտնվեց ու բաժանեց նվերները: Ջարդարում ենք ծիսական ծառը և սեղանը, երգում, բարեմաղթանքներ հղում միմյանց: Կտրում ենք նախօրոք միասին թխած տարեգաթան ու որոշում այդ տարվա հաջողակին: Խաղում ենք ընկուզախաղեր՝ պտտում, հարվածում, գլորում, դե վերջում էլ՝ կոտրում ու համտեսում: Այս ողջ գործունեությունը սաների մոտ ձևավորում, ապա և զարգացնում է տարատեսակ կարողություններ ու հմտություններ, ինչպես նաև բացում գիտելիքի շտեմարանի այս դուռը դեպի հայ ավանդական ամանորյա սովորույթների ու ավանդույթների ակունքները:

Ղափամայի ծես

Այս ծեսը հատկապես սիրելի է սաների համար, քանի որ շատ «քաղցրահամ ու մեղրանուշ» ծես է: Ամեն մեկն իր հետ բերում է փոքրիկ դդում, ծանոթանում ենք,

⁴ Քաջբերունի, Հայկական սովորույթներ [Ազգագրական հանդես (այսուհետև՝ ԱՀ), գ. 7-8, Թ., 1901, էջ 168]:

իմանում, թե ինչ է դդումը, ինչ գույն ունի, ինչ ձև ունի, ինչ համ ու հոտ: Կտրում ենք դդումը, հանում կորիզները, իմանում, թե կորիզներն ինչի համար են, հաշվում ենք, տնկում ենք, որ նորից դդում աճի, իսկ մնացած կտորներով կերպարներ ենք ստանում: Դդումիկներով դուրս ենք գալիս բակ, խաղեր խաղում, գլորում: Գունավոր թղթերը կտրատում ենք, ներկում, սոսնձում կորիզները և ստանում ենք դդմադիմակներ: Կատարում ենք տեխնոլոգիական աշխատանք, դդմանարնջագույն թելերով պատրաստում ենք դդմե գնդիկներ և կախում իմբասենյակի պատուհաններից կամ դռնից: Նաև դդումների վրա ներկում ենք ու սիրուն կերպարներ ստանում՝ էլ՝ տխուր դեմքով, էլ՝ ուրախ, էլ՝ զարմացած. . .

Եվ, ամենակարևորը, Ղափաման: Դդմի գլուխը կտրում ու հանում ենք կափարիչի նման, փորում ենք, միջուկը հանում, մեջը լցնում բրինձ, չամիչ, չիր, մեղր, կարագ, համեմունքներ ու դնում ջեռոցը՝ այս կարևոր իրադարձությունը համեմելով ուրախ ծիսերգերով: Արդյունքում՝ մի սիրուն, շքեղ, փայլուն ու համող ղափամա: Այս տարբեր աշխատանքների միջոցով սանի մոտ զարգացնում ենք նախ զգայարանները, կարողանում է համտեսել, իմանալ՝ ինչ համ ունի, ճանաչում է գույնը, ձևը, չափը, կառուցվածքը և այլն:

Սանը տեխնոլոգիական աշխատանք է կարողանում կատարել, ինքնուրույն կտրել, պտտել թելը, փակցնել, սոսնձել. զարգանում է մանր մոտորիկան: Ղափամայի ծեսը նշում ենք Սուրբ Երրորդություն եկեղեցու բակում պատարագից հետո: Մի իսկական գունազարդություն, դդմից համեղ տարատեսակ ուտեստներ ենք պատրաստում, եկեղեցու բակում սիրուն ղափամայացուցահանդես կազմակերպում, ու սկսվում է հյուրասիրությունը: Սեբաստացի, ծանոթ-անծանոթ, հյուրասիրություն, համեցե՛ք, համեցե՛ք. . .

Բարեկենդան

Բարեկենդան նշանակում է բարի կենդանություն: Ուրախության, զվարճանքի ծես է, որը կապված է գարնան սկսելու հետ: Ծեսի նպատակն է զվարճանալու, ուրախանալու, հրճվելու միջոցով վերակենդանացնել մարդուն, դիմավորել բնության զարթոնքը: Պարերի, խաղերի, զվարճությունների երկու շաբաթվա ընթացքում խաղում ենք տարբեր խաղեր՝ ճոճախաղ, ընկուզախաղ, աքլորակոճիվ և այլն: Կատարում ենք ուղտախաղ, ուղտի կերպարով տիկնիկ ենք պատրաստում և պարեցնում: Ուղտը

փորձում է վազել երեխաների հետևից, բռնում նրանց, իսկ նրանք փախչում են այս ու այն կողմ: Պատրաստում ենք Ուտիս տատ և Ակլատիզ: Ուտիսը մեզ անընդհատ ասում է, որ յուզոտ ուտելիքներ ուտենք, իսկ Ակլատիզը՝ հակառակը: Ակլատիզը պատրաստում ենք սոխի գլխից, որի վրա խրում ենք չորս սպիտակ և երեք սև փետուր, որոնք խորհրդանշում են սև հողը և սպիտակ ձյունը: Ակլատիզի պարանոցից կախում ենք քարեր և կծու պղպեղ, որ եթե յուզոտ բան ուտի, քարն ընկնի գլխին, և բերանն այրվի պղպեղով: Յոթ փետուրները խորհրդանշում են յոթ շաբաթները, որոնք ամեն շավաթ սաները հերթով պոկում են, իսկ վերջում Ակլատիզը թռչուն է դառնում և գնում: Փայտե շերեփներով պատրաստում ենք զանազան տիկնիկներ և երգելով մեր տոնի ամենսիրված երգը՝ «Գնացեք, տեսեք...»-ը՝ շրջում դպրոցով: Սա է Բարեկենդանը...

Տեառնընդառաջ

Նախապատրաստվում ենք Տեառնընդառաջի ծեսին: Սաների հետ գնում ենք խանութ, իրենք փորձում են ինքնուրույն գնումներ անել. ընտրում են ալյուրը, շաքարավազը, փոխինդը, մեղրը և վճարում: Խմբասենյակում մի քիչ խաղում ենք փոխինդով ու ալյուրով, թվեր, տառեր, պատկերներ նկարում, շաղ տալիս այս ու այն կողմ: Հետո ջուր ենք ավելացնում, պատրաստում փոխինդե գնդիկներ, հալվա, տանը մայրիկների օգնությամբ գաթաներ ենք թխում, որպեսզի ծեսի ժամանակ հյուրասիրենք մեր իսկ պատրաստած աղանդերը: Չենք մոռանում, որ ծեսը շարունակվում է տանը, յուրաքանչյուր երեխա իր մայրիկի հետ «Տեառնընդառաջի ծես-նախագիծ» է իրականացնում՝ այսպիսով ապահովելով դպրոց-ընտանիք փոխադարձ կապը: Սկսում ենք Տեառնընդառաջի սեղանը զարդարելու արարողությունը: Զարդարում ենք հալվայով, փոխինդե գնդիկներով, կոնֆետներով, աղանձով, աղիբուղիով, որոնք սիրով պատրաստում և բերում են սաները մայրիկների հետ: Այգեպանի հետ հավաքում և դասավորում ենք փայտերը, որպեսզի միասին վառենք խարույկը: Մեծ շրջան ենք կազմում, վառում կրակը, և սկսում Տեառնընդառաջի՝ գարնանամուտն ազդարարող տոնակատարությունը: Այս տարին նշանավորվեց ևս մի նորամուտով՝ հունվար ամսվա վերջին կրթահամալիրի Ազարակի ձիերի խնամակալների հարսանիքով, և միաժամանակ ծիսական-

հարսանեկան գեղեցիկ ծես տեղի ունեցավ: Այս նորամուտով սկիզբ դրվեց ևս մեկ ծեսի ինտեգրման, այն է՝ «Հարսանեկան ծեսը կրթահամալիրում» ծես-նախագիծը:

Ծառզարդար-Զատիկ-Կրկնագատիկ

Ծաղկազարդը նախորդում է Զատիկին, որի ընթացքում սկսում ենք պատրաստվել ծեսին, դիմավորել Ուտիսին ու Ակլատիզին: Զատիկը ունի իր ծիսական ծառը, տիկնիկները և ծիսական զանազան խաղերը: Ծառը խորհրդանշում է անցյալը, ներկան, ապագան: Ծեսի ընթացքում միասին գունավորում ենք ձվեր և թելերով կախում ծառի ճյուղերից: Ձվերը խորհրդանշում են աշխարհը: «Տի՛գ, տի՛գ, Ակլատի՛գ. . .» բացականչություններով հարվածում ենք Ակլատիզին և քշում նրան բակից: Այս ծեսը մի քիչ նաև տեխնոլոգիական կարող ենք որակել: Ծնողները մեզ հյուր են գալիս, ու սկսում ենք միասին պատրաստել զատկե ձվիկներ: Սկզբում երկու կողմից փոքրիկ անցքեր ենք բացում ձվիկների վրա, ապա սաները փչելով դատարկում են ձվիկների պարունակությունը, զարգացնում ենք փչելու կարողությունը: Փչում ու փչում են, բայց դեղնուցը դուրս չի գալիս, տեսնե՞ք՝ ինչ ուժով ու ոգևորությամբ են փչում, ու ինչ ուրախություն, երբ վերջապես դեղնուցը դուրս է գալից անցքից: Խառնում ենք մեզ մոտ եղած բոլոր գույներն ու ներկերը: Խառնաշփոթը պատրաստ է: Գույնե՛ր-գույնե՛ր. . . Բոլորով սկսում ենք զարդարել ներկերի տարատեսակ երանգներով: Արդյունքում՝ բազմապիսի զատկե ձվիկներ:

Սկսում ենք ցորենացանը, սաները բերում են բամբակ և ցորեն, ափսե ու ջուր: Հագնում ենք գոգնոցները, դուրս գալիս բակ: Սկզբից բամբակն ենք հարթ փակցնում տարայի վրա, հետո մի քիչ ջուր ենք ցողում, որ խոնավանա բամբակը, ապա լցնում ենք ցորենը, կարելի է նաև ոսպ ցանել, քանի որ ոսպից դուրս եկածը նույնպես գեղեցիկ է, հետաքրքիր կառուցվածք ունի: Ցանում ենք ցորենը՝ անհամբեր սպասելով ածիկի աճելուն: Ցանում ենք նաև քար, ավազ, այլուր, որպեսզի որոշ ժամանակ հետո սաները որոշեն՝ ինչու չաճեցին դրանք: Քանի որ մեր կրթահամալիրում իրականացվում են ամենամսյա վերապատրաստումներ Հայաստանի տարբեր մարզերից, կրթական փոխանակման ծրագրերով, ծես-նախագծերով այցելություններ ենք կազմակերպում տարբեր նախակրթարաններ: Միասին բոլոր խմբերով երգում ենք, խաղում, պարում, ձու գլորում, փետուր նետում, տարատեսակ ծիսական խաղեր խաղում՝ ձուկովոցի, ձուպտոցի, ձուգլորոցի: Իսկական տոնախմբության է վերածվում սեբաստացիական

այս ծես-նախագիծը մեր սիրելի տիկին Մարինեի հետ՝ գատկական գատկախաղեր, անդադար գատկասելուկներ ու ոտանավորներ, գատկահանելուկներ, պարերգեր են հնչում հայաստանյան այս կամ այն նախակրթարանի գեղատեսիլ, գմբուխտավառ պարտեզներում ու բակերում:

Համբարձում-Ջանգուլում

Չատկին հաջորդում է Համբարձումը, որը նշվում է հինգշաբթի օրը: Հայաստանի մի շարք մարզերից վերապատրաստվողների հետ նախապատրաստվում ենք տոնին: Գույնզգույն ծաղիկներ ենք ստանձում ռեզիներների վրա՝ համադրելով գույները: Յոթ աղջիկների հետ գնում ենք պարտեզ: Քանի որ չորեքշաբթի վաղ առավոտյան սկսվում է հիմնական ծեսի՝ վիճակի նախապատրաստությունը, մի խումբ հինգ տարեկան «ծաղիկներով» դուրս ենք գալիս բակ, մեր սիրուն, կանաչ լանջերից հավաքում երիցուկներ, խատուտիկներ, ծտապաշարներ, առվույտներ՝ վերհիշելով ծաղիկների անունները:

Ծաղկահավաքի ընթացքում ներկայացնում ենք, թե ինչպես է պետք ծաղիկը քաղել, որ չփչանա՝ նաև դրանից հետագայում դեղաբույս պատրաստելու համար: Իրար օգնելով՝ հյուսում ենք ծաղիկները, պատրաստում երփնագույն ծաղկե ճակտնոցներ ու գունագեղ ծաղկաշղթաներ: Վիճակի ծեսին նախապատրաստվելիս աղջիկների խմբով՝ յոթ հոգով, դուրս ենք գալիս, հավաքում յոթ աղբյուրից յոթ բուռ ջուր, յոթ տեսակի ծաղկից յոթ տերև, յոթ տեսակի ծաղիկ, հոսող առվից յոթ տեսակի քար: Կատարում ենք տեխնոլոգիական աշխատանք՝ պատրաստելով Վիճակի տիկնիկը: Այցելում ենք սաների կամ պատահական մարդկանց տներ, ճակտնոց նվիրում, երգում ու ձու կամ որևէ այլ բան ստանում փոխարենը: Հերթական կրթական փոխանակման շրջանակներում այս անգամ Համբարձման ծեսը գնաց մարզ:

Վարդավառ

Հնում մարդիկ այնքան էին հավատում ծեսերի գործությանը, որ հնարել էին Անձրևաբեր և Անձրևախափան ծեսեր՝ դրանց միջոցով կարգավորելու բնության երևույթները: Հայտնի են շատ ծիսական երգեր ու խաղեր՝ կապված տարբեր ծեսերի հետ: Հայոց ավանդական տոնակարգում Վարդավառը ամենամեծ ամառային տոնն է: Վարդավառ (Մարինե Մկրտչյանի բլոգից) բառն ունի տարբեր ստուգաբանություններ, որոնցից մեկի համաձայն կազմված է վարդ-ջուր և վառ-սրսկել

արմատներից, նշանակում է ջրցանություն: Տոնը սկսվում է առավոտյան: Բոլորով իրար վրա ջուր ենք լցնում՝ հաշվի չառնելով տարիքը, սեռը: Ոչ ոք չպիտի նեղանա, քանի որ այդ օրը ջուրն ունի այսպես ասած բուժիչ ուժ: Միմյանց վարդեր ենք նվիրում, թերթիկները լցնում ջրի մեջ, ջուր ցողում վարդերով: Վարդեր նվիրելով և վարդի ջուր ցողելով՝ սեր ենք տարածում բոլորի վրա և պայքարում ենք չարի դեմ: Ծանոթանում ենք անձրևաբեր ծիսական կերպարների հետ, սովորում անձրևաբեր ծիսական երգեր, պատրաստում անձրևաբեր տիկնիկ-կերպարներ՝ մեր պատկերացմամբ և երևակայությամբ⁵:

Վարդավառը համընկնում էր դաշտերում հասունացած հացահատիկների հավաքի հետ, դրա համար ցորենի հասկերից «Խաչբուռ» ենք պատրաստում: Այս ծեսի միջոցով ծանոթանում ենք ազգային ավանդույթներին ու սովորույթներին՝ դառնալով դրանց կրողն ու փոխանցողը: Պատրաստած ծիսական պարագաներով, ժողովրդական, ազգային ծիսական խաղերով դառնում ենք ակտիվ մասնակից, փոխանցող, տարածող:

Հարիսա- Թթուղրիկ

Հարիսան (Լիլիթ Սահակյանի բլոգից) ու թթուղրիկը կարծես մեկտեղվում են. նախ՝ թթուղրիկ, ապա՝ հարիսա:

Ամեն մեկը բանջարեղեն է բերում՝ կաղամբ, լոլիկ, վարունգ, գազար, ծաղկակաղամբ, սխտոր, կանաչի և այլն: Լվանում ենք միասին, համտեսում, կտրատում, սաները կարողանում են թե՛ ինքուրույն լվանալ, թե՛ կտրատել, սիրուն դասավորում ենք տարաների մեջ: Բանջարեղեններից պատրաստում ենք թթու-կերպարներ, թթու-դեմքեր: Պատրաստում ենք աղաջուր, կատարում ենք բնագիտական փորձ և սպասում թթվելուն, որ Հարիսայի ծեսի ժամանակ համտեսենք: Մեր պատրաստած թթուները մասնակցում են նաև կրթահամալիրյան «Թթու- էքսպո» ցուցահանդեսին: Հարիսայի ծեսը շատ մեծ շուքով ենք նշում կրթահամալիրում: Սաները տանից բերում են ձավար, համեմունք, ձեթ, կարագ, միս, եփում են մի մեծ կաթսայում, օր է որոշվում ըստ օրացույցի, ամբողջ դպրոցով սկսում ենք տոնել և ուտել, երգել ու պարել: Ծեսը մեզ տալիս է հնարավորություն, ստեղծում միջավայր, որտեղ սովորողները նախապատրաստման և իրականացման ընթացքում կիրառում են

⁵ Ионин Л. Г. Социология культуры, М., 2004, с. 166

իրենց հմտություններն ու գիտելիքները՝ շարունակ ինքնակրթվելով ու ավելի առաջ շարժվելով:

Այսպիսով, բոլոր վերոնշյալ ծեսերով փորձում ենք զարգացնել սովորողների ինքնուրույնությունը, ստեղծագործական երևակայությունը, տարատարիք սովորողների հետ համատեղ խմբային և անհատական հետազոտական աշխատանքներ կատարելու, ուսումնական նախագծեր իրականացնելու, իրար հետ շփվելու, միջհամայնքային, միջմարզային կապեր հաստատելու, իրար ճանաչելու, իրար հետ սովորելու և միասին բազմաթիվ խնդիրներ լուծելու հմտություններն ու կարողությունները, ծանոթացնել «Իմացումի հրճվանք» ծրագրին, կրթահամալիրի ուսուցման մեթոդներին և միջոցներին:

2.2 Ազգային մշակույթի յուրացումը նախակրթարանում

Ազգային մշակույթի յուրացումը դրված է նախակրթարանի ծրագրի հիմքում, այս դեպքում ազգային ծեսերի իրականացումը դառնում է յուրացման համար հենակետերից մեկը, քանի որ այն արդյունավետ և նոր կազմակերպման ձևերից է: Ծեսն այն միջավայրն է, որտեղ մասնակիցները նախապատրաստական և իրականացման ընթացքում կիրառում են իրենց կարողությունները, հմտությունները, գիտելիքները: Սանը քայլ առ քայլ, անկաշկանդ միջավայրում, ամենօրյա արդյունավետ գործունեությամբ, լիիրավ մասնակցությամբ, կարողություններ և հմտություններ ձեռք բերելով ու փոխանցելով, յուրացնում են ծեսը: Կենդանի, ազատ միջավայրում, առանց սցենարով գրված, անգիր արած տեքստի, խաղարկում են ծիսական գործողությունները՝ երգելով, պարելով, խաղալով, ինքնադրսևորվելով, տեղում իրենց ստեղծած ազատ տեքստով ներկայացնելով, իրացնելով իրենց կարողությունները, հմտությունները, գիտելիքները: Ծիսական միջավայրում կատարում են նախօրոք ուսուցանված երգերը, պարերը, մասնակիցներն ազատ են իրենց ստեղծականության մեջ, միևնույն ժամանակ նախօրոք անպայման պատրաստվում են՝ ծանոթանալով ինչպես ծեսի, այնպես էլ ծեսի հետ կապված գործողությունների, ծիսական պարագաների հետ, որոշում՝ ինչ և ինչպես են կատարելու, որ գործողություններն են, որոնք այսօրվա կյանքով ապրողը կարող է կատարել: Կազմակերպման այս ձևը ստեղծականության և ինքնադրսևորման լայն հնարավորություն է տալիս: («Ծեսը՝ ինքնագիտակցության միջոց» , «Ազգային ծեսերին, խաղերին, երգերին՝ նոր կյանք»): Սանը պետք է երգի ազգային երգ, ունկնդրի ազգային երաժշտություն, խաղա ազգային, ծիսական խաղեր: Նախակրթարանում սանի համար ազգային ծեսի ճանաչման ամենաարդյունավետ ձևը խաղն է, այդպես ավելի տպավորիչ ու հասանելի է, հասկանալի, գործնական⁶: Նախակրթարանում գործունեության հիմնական ձևերը իրականացվում են խաղի միջոցով: Խաղը զարգացնում է երեխայի

- ուշադրությունը,
- հիշողությունը,
- երևակայությունը,

⁶ Նահապետյան Ռ., Աղձնիքահայերի ընտանիքը և ընտանեկան ծիսակարգը, Ե., 2004

- ստեղծագործելու կարողությունը,
- հաղորդակցման (կոմունիկատիվ) կարողությունը,
- շարժողականությունը,
- ակտիվությունը,
- վարքի կամաձինությունը,
- ընկալումը,
- շոշափելու, ուսումնասիրելու, իր դիտողությունները հաղորդելու կարողությունը,
- երևույթների մեջ կապ գտնելու կարողությունը,
- ճիշտ կողմնորոշվելու կարողությունը,
- շարժումներին տիրապետելու կարողությունը,
- լսելու կարողությունը,
- դիտելու և կրկնելու կարողությունը,
- ինքնատիրապետումը,
- ինքնուրույն աշխատելու կարողությունը,
- վերլուծելու, համադրելու կարողությունը,
- հարստացնում է բառապաշարը:

Ծիսական խաղերը, բացի հետաքրքիր ու տպավորիչ լինելուց, զարգացնում են մանր և խոշոր մկանային մոտորիկան, ընդհանուր շարժումային համակարգը, դրանք թատրոնի նման սինթետիկ արվեստ են դառնում, որոնք ինտեգրում են ինչպես երեխայի զագացման բոլոր ոլորտները, այնպես էլ գոծունեության տարբեր ձևերը: Աշխատանքի ընթացքում օգտագործված հիմնական մեթոդներից են.

- իրավիճակների խաղարկում
- դերախաղ
- խմբային աշխատանք:

Այդ խաղերը կարելի է խաղալ ինչպես համապատասխան ծեսի, այնպես էլ ցանկացած ժամանակ՝ անհրաժեշտության դեպքում: Եթե կան ընկույզներ, ուրեմն կարելի է խաղալ ընկույզով խաղեր, տիկնիկներով խաղալու համար պարտադիր չէ սպասել Բարեկենդանին, եթե հարկավոր է «չքացնել, աղալ» ամեն վատը և խանգարողը, պարտադիր չէ սպասել Ջատկի Ավագ շաբաթվա չորեքշաբթի օրվան:

Ավելին, եթե աշխատելիս կարիք կա սանի կամ սաների ուշադրությունը գրավել, կարելի է «չքացնել, աղալ» նրա (նրանց) անուշադրությունը, ցրվածությունը: Տվյալ դեպքում ծիսական խաղը, բացի հիմնովին յուրացնելուց, երկու կողմերի համար դառնում է հետաքրքիր ու անմիջական շփման միջոց՝ ներառելով իր մեջ, բացի իմացականից, նաև՝ հումոր:

Մանկական ազգային, ծիսական խաղերը մանուկների համար շատ կարևոր ու պահանջարկ ունեցող նյութեր են: Պահանջատեր կարող են լինել նախակրթարանի սաների, Կրտսեր դպրոցի սովորողների ծնողները, դաստիարակները, դասվարները, այլ շահագրգռված անձինք: Լավ կլիներ, որ «Մխիթար Սեբաստացի» կրթահամալիրի ծիսական փորձը փոխանցվեր Հայաստանում գործող մանկական հաստատություններում աշխատող բոլոր աշխատողներին, ծնողներին: Քանի որ այս ամենը մեր կյանքի կարևոր բաղադրիչները դարձնելով միայն կարող ենք մեր ազգային ժառանգությունը, փոխանցել սերունդներին⁷:

2.3. ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՄԱՍ

⁷ Кагаров Е. Г. Культ фетишей и животных в Древней Греции, СПб., 1913

Հետազոտական աշխատանքի նպատակն է զարգացնել երեխաների հուզական արձագանքը երաժշտության հանդեպ: Ընդլայնվում է երաժշտական ճանաչողությունը. նրանք հիշում և ճանաչում են իրենց սովորած և ունկնդրած ստեղծագործությունները: Զարգանում է նաև երաժշտասենսոր զգայարանները: Երեխաները սկսում են տարբերել երաժշտության տեմբրը, ուժգնությունը, արագությունը:

Երաժշտական դաստիարակության խնդիրները

- Զարգացնել երաժշտությունն ունկնդրելու կարողությունը, մասպահելու և տարբերելու հակադիր հնչողությամբ երաժշտության առանձնահատկությունները /ուժեղ, մեղմ, բարձր, ցածր, ռեզիստրներ/:
- Հրապուրել երեխային երաժշտությամբ՝ հարստացնելով նրա լսողական փորձը և երաժշտական տպավորությունների պաշարը:
- Զարգացնել երաժշտության տարրական գեղագիտական ընկալումը, ստանալ հուզական արձագանք՝ երեխաներին ընկալելի երաժշտական կերպարների հանդեպ:

Դիտարկենք մեկ խաղի օրինակ:

Խաղ՝ «Թաշկինակ», երաժշտությունը ուրախ, աշխույժ

Ծրագրային բովանդակությունը: Սովորեցնել երեխաներին կատարելու պայային շարժումներ և դրանք համաձայնեցնել երաժշտության բնույթին և ձևն:

Խնդիրները: Առաջացնել ուրախության զգացում, դաստիարակել ուշադրություն և զսպվածություն:

Խաղի նկարագրությունը և անցկացման մեթոդիկան: Ես վերցնում եմ թաշկինակը և ցույց տալիս մի քանի պարային շարժումներ՝ զսպանակներ, դոփյուններ, պտույտներ, ծափեր: Դրանից հետո բաժանում է թաշկինակները երեխաներին՝ մոտենալով յուրաքանչյուրին: Ես ասում եմ. «Ահա կապույտ թաշկինակը քեզ, Անահիտ, իսկ քեզ Գևորգ՝ կարմիրը»: Դրանից հետո առաջարկում է երեխաներին պարել՝ սկզբից իր հետ միասին, իսկ հետո հուշում է շարժումները՝ խոսքով:

Երաժշտության ավարտին երեխաներին առաջարկվեց թաքնվել թաշկինակների հետևում, ինքը կքանստում է և ցույց տալիս, թե ինչպե՛ս պիտք է թաքնվել: Երբ բոլոր երեխաները թաքնվում են, ես սկսում եմ փնտրել երեխաներին,

ասելով. «Ու՛ր են երեխաները, ուր են փախել նրանք»: Կարևոր է, որ երեխաներն ուրախանան. իրենք այստեղ նստած են, և նրանց չեն տեսնում: Նորից հնչում է երաժշտություն, և երեխաները պարում են: Ես ասում եմ «Ահա և երեխաները»: Եթե երեխաներից որևէ մեկը չի կանգնում, ես արտասանում եմ նրա անունը և հրավիրում պարելու: Այլ տարբերակով կարելի է տղաներին և աղջիկներին կանգնեցնել գույգերով՝ սալով յուրաքանչյուր գույգին նույն գույնի թաշկինակներ: Աղջիկների պարից հետո, նրանք թաքնվում են, իսկ տղաները փնտրում են նրանց:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով՝ ձեռք ավանդական կամ սահմանված կանոններով կատարվող կրոնական արարողություն է, որին հավատացյալները վերագրում են մոգական, խորհրդավոր հատկություններ: Ծագել է հնագույն ժամանակներում և դարձել պաշտամունքային արարողությունների անբաժան մաս: Այն ուղեկցվում է աղոթքներով, խմբերգերով, երաժշտությամբ: Ծեսերը արտահայտում են որոշակի հասարակական հարաբերություններ, ուստի ժամանակի ընթացքում փոփոխվում, վերամշակվում և հարմարեցվում են իրադրության պահանջներին: Հայ ժողովրդական ծիսական համակարգի ավանդական ձեսերն իրենց բացառիկ կարևոր տեղն ու դերն ունեն մանկապարտեզում, քանի որ նրանց ակունքների վրա է հիմնվում, ապա և կառուցվում բարձրարժեք կրթությունը: Մի շարք ձեսերի ու սովորույթ դարձած ձեսերի միջոցով զարգանում է սանի ստեղծագործելու ունակությունը, երևակայությունը, ուշադրությունը, հիշողությունը, շարժունակությունը, վարքը, ակտիվությունը, անկաշկանդվածությունը, ինքնուրույնությունը, ճանաչողությունը և մի շարք այլ հմտություններ ու կարողություններ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ионин Л. Г. Социология культуры, М., 2004, с. 166
2. Խառատյան-Առաքելյան Հ., Հայ ժողովրդական տոներ, Ե., 2005, էջ 321:
3. Մկրտչյան Ս., Տոներ. Հայկական ժողովրդական ծեսեր, սովորույթներ, հավատալիքներ (ավանդույթ և արդիականություն), Ե., 2010, էջ 101:
4. Քաջբերունի, Հայկական սովորույթներ [Ազգագրական հանդես (այսուհետև՝ ԱՀ), գ. 7-8, Թ., 1901, էջ 168]:
5. Кагаров Е. Г. Культ фетишей и животных в Древней Греции, СПб., 1913
6. Նահապետյան Ռ., Աղձնիքահայերի ընտանիքը և ընտանեկան ծիսակարգը, Ե., 2004